

УДК 616/612:378.4.093.5(477.46-25)ЧНУ]:001(045)

DOI: 10.31651/2076-5835-2018-1-2021-1-96-106

Лизогуб Володимир Сергійович

доктор біологічних наук, професор

Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького

v_lizogub@ukr.net

ORCID 0000-0002-3001-138X

Светлова Олена Дмитрівна

кандидат біологічних наук, доцент

Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького

svetlova_2004@vu.cdu.edu.ua

ORCID 0000-0002-5179-1733

Черненко Наталія Павлівна

кандидат біологічних наук, доцент

Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького

nataliya-cherненко2005@ukr.net

ORCID 0000-0002-8177-263X

РОЛЬ КОЛЕКТИВУ КАФЕДРИ АНАТОМІЇ, ФІЗІОЛОГІЇ ТА ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ У ФОРМУВАННІ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ ЧЕРКАСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО (ДО 100-РІЧЧЯ УНІВЕРСИТЕТУ)

В статті розглядаються питання формування наукового світогляду колективу кафедри анатомії, фізіології та фізичної реабілітації ЧНУ ім. Б. Хмельницького. Проведені дослідження базуються на огляді документальних матеріалів державного архіву Черкаської області за 1943-1986 рр. У статті зазначені найбільш значимі історичні віхи наукових досягнень колективу кафедри на протязі 1953-2021 рр.

Ключові слова: кафедра фізіології; науковці; навчально-виховна; організаційно-методична робота.

Постановка проблеми

У нинішньому 2021 році відзначається 100-річчя існування Черкаського національного університету. Його було організовано в 1921 році, як інститут народної освіти, з метою ліквідації неписьменності населення. Заняття в інституті розпочалися 6 лютого 1921 року і проводилися у приміщенні колишньої жіночої гімназії (нині – палац молоді та юнацтва) [16-17, 21]. Через складне матеріальне становище, зменшення числа студентів та змінах потреб держави у фахівцях, кілька разів відбувалася офіційна реорганізація закладу (1922 р., 1930 р., 1933 р.) [8-12]. Починаючи з 1933 року інститут стає педагогічним і переходить на систему факультетів, яких спочатку було чотири: природничий, фізико-математичний, історичний, мови та літератури [14]. В 1949 році до існуючих факультетів додається факультет фізичного виховання, на базі якого в 1953 році засновується кафедра фізіології людини і тварин [1].

Аналіз останніх публікацій. Вивченню історичних віх впроцесі становлення і розвитку наукового потенціалу кафедри фізіології людини і тварин (нині анатомії, фізіології та фізичної реабілітації) досі не приділялося належної уваги [13, 15, 18-20]. Тож існуючі на сьогодні напрацюваннями доповнимо історичними дослідженнями, базованими на принципах історизму, об'єктивності, всебічності, наступності.

Мета роботи. Простежити за науковими надбаннями різних поколінь науковців із заснування кафедри фізіології людини та тварин колишнього Черкаського педагогічного інституту до сучасної кафедри анатомії, фізіології та фізичної реабілітації Черкаського національного університету.

Матеріали та методи дослідження

При підготовці публікації використовувалися загальнонаукові методи (аналізу, синтезу, наукової абстракції), а також принцип спадкоємності, що дає змогу забезпечити зв'язок нових знань із науковими надбаннями попередників та уникати суб'єктивізму в оцінці подій.

Матеріалом досліджень були задокументовані згадування про кафедру фізіології людини і тварин, що лишилися в описах на документальні матеріали за 1943-1986 рр., які зберігаються в державному архіві Черкаської області [1]. За перше десятиліття існування кафедри збереглися лише уривчасті відомості. Починаючи з 60-их рр. в архівних даних простежується більша регулярність документальних надходжень, проте і в цей період періодично відзначається уривчастий характер документації. Здебільшого збережена наукова документація 60 – 80-их років представлена оригіналами протоколів засідань кафедр, доповідей та наукових праць професорсько-викладацького складу, результатів наукових конференцій, стенограм лекцій фахівців з обговоренням їх змісту, рівня викладання, педагогічної майстерності [1].

Результати та їх обговорення

Свою історію нинішня кафедра анатомії, фізіології та фізичної реабілітації розпочала у 1953 році на базі факультету фізичного виховання Черкаського педагогічного інституту [1]. Засновником і першим завідувачем тодішньої кафедри фізіології людини і тварин був відомий вчений, учень І. П. Павлова і Г. В. Фольборта – Босий Михайло Кононович (рис. 1):

- перший доктор наук у галузі фізіології людини і тварин в університеті і на Черкащині (1961 р.);
- перший завідувач кафедри фізіології (1953-1983 рр.);
- перший засновник наукової фізіологічної школи (1963 р.);
- організатор першої педвузівської конференції фізіологів України (травень, 1963 р.);
- перший за успіхи у науці відзначений Орденом "Трудового Червоного Прапора";
- засновник черкаської школи фізіологів.

Рис. 1. Босий М.К. (зав. каф. 1953-1988 рр.)

Народився Михайло Кононович 22 січня 1912 року в селі Мар'їнське Апостолівського району Дніпропетровської області. Навчався на біологічному факультеті Дніпропетровського університету, який закінчив з відзнакою у 1939 році, отримавши спеціальність фізіологія людини і тварин (диплом 1-го ступеня).

За успішну науково-дослідницьку роботу був нагороджений грамотою Наркомату освіти УРСР. Вченою радою Дніпропетровського університету М. К. Босого рекомендовано до аспірантури при кафедрі нормальної фізіології Дніпропетровського медичного інституту. За два роки аспірантури (1939-1941 рр.) М. К. Босий здав кандидатські екзамен на "відмінно", але закінчити експериментальну роботу не встиг, оскільки розпочалася війна. До 1945 року М.К. Босий був в рядах бійців з німецько-фашистськими окупантами. Нагороджений медалями та орденом Вітчизняної війни.

В 1945 році після демобілізації з армії продовжує навчання в аспірантурі і в 1948 році захищає кандидатську дисертацію, отримавши ступінь кандидата біологічних наук. В 1948 році працює асистентом на кафедрі нормальної фізіології Станіславського медичного інституту (нині Івано-Франківського), а з 1949 року і до 1993 року в Черкаському педагогічному інституті. В 1951 році М. К. Босому присвоєно звання доцента.

В 1953 році в Черкаському педагогічному інституті, на чолі з М. К. Босим, створено кафедру анатомії та фізіології людини і тварин, завідувачем якої він був до 1988 року [1]. В 1955 році М. К. Босий вступає в докторантуру до відомого вченого академіка Г. В. Фольборта. В 1961 році захищає докторську дисертацію, отримавши ступінь доктора біологічних наук, а в 1962 р. йому присвоюється звання професора.

Перше задокументоване згадування про кафедру фізіології людини і тварин, залишилося у оригіналах протоколів засідань кафедри за квітень-грудень 1962 р., які зберігаються в Черкаському обласному архіві. На той час ректором ЧПУ був доцент Тканко О. П., а деканом факультету фізичного виховання і спорту – доцент Догмаров О. А. [1]. Кафедра фізіології людини і тварин, як і зараз, розташовувалася в самому центрі міста Черкаси, у нинішньому навчальному корпусі № 4 ЧНУ ім. Б. Хмельницького (рис. 2).

Рис. 2. Черкаський педінститут, 1930-ті роки [21].

В 50-их – 60-их роках минулого століття на кафедрі фізіології людини і тварин, очолюваній М.К. Босим, працювали професор Попов Г. В., доценти Калошин В. О. та Куркчі М. Ф., асистенти Мартиненко М. Г., Горпинченко М. М., Zenchenko Г. І., Давиденко І.М., Коляденко Г. І., старші лаборанти Макарук Г. І., Мельник А. І. та лаборанти Ворона О. К., Окуненко М.П. (рис. 3).

Рис. 3. Співробітники кафедри фізіології людини і тварин в 50 – 60-х рр. (перелік зліва направо): Яковець Р. В., Давиденко І. М., Мартиненко М. Г., Zenchenko Г. І., Макарук Г. І., Коляденко Г. І., Окуненко М. П., Мельник А. І., Ворона О. К., Калашин А. В. Попов Г. В., Босий М. К., Куркчи М. Ф., Горпинченко М. М.

Для проведення досліджень в кафедральній лабораторії використовувався, на той час надсучасний, чотирьох каналний електроенцеалограф, який був встановлений у 27-ій аудиторії (нині 105-ій аудиторії НК №4). Таке досить потужне та новітнє на той момент обладнання дозволяло підвищити науковий рівень робіт галузевої лабораторії на кафедрі. Тож не дивно, що I-а педвузівська конференція фізіологів України, в травні 1963 року, проводилася саме на базі Черкаського педінституту [1].

У 1963 році на кафедрі був створений фізіологічний гурток, керівником якого призначено асистента Zenchenko Г. І., консультантом – професора Попова Г. В. [1].

З перших днів створення кафедри її викладачі підтримували, і зараз примножують, зв'язки з науковими установами й провідними інститутами не лише України, а й країн колишнього СНД (Санкт-Петербурзьким інститутом еволюційної фізіології, Інститутом фізіології ім. О.О.Богомольця АН України, Київським національним університетом ім. Т. Шевченка, Московським НДІ фізіології дітей та підлітків та ін.).

Для проведення навчальної та наукової роботи та консультацій на кафедрі запрошувалися Кафедру фізіології людини і тварин відвідували такі відомі в галузі фізіології вчені: акад. Фольборт Г. В., акад. Богач П. Г., проф. Ємченко А. І., акад. Костюк П. Г., акад. Фролькис В., чл.-кор. Навакатикян О. А., проф. Путілін М. І., проф. Трошихін В. О., проф. Хільченко Е. І., проф. Антропова М. В., проф. Хрипкова Г. В., проф. Цибенко В. О., проф. Макаренко М. В., проф. Березовський В. Я., проф. чл.-кор. Чайченко Г. М., проф. Лященко П. С., проф. Масюк А. І., акад. Макаруч М. Ю., акад. Мірошніченко М. С., проф. Мищенко В. С., проф. Ткачук В. Г., проф. Віру А. А., проф. Розенблат, проф. Солодков А. С., проф. Цонева Т. М., проф. Ровний А. С., проф. Коробейніков Г. В., проф. Лисенко О. М., проф. Ільїн В. М., проф. Босенко А. І., проф. Горго Ю. І., проф. Янчук П. І., проф. Шабатура М. Н., проф. Кучеров І. С., проф. Плиська О. І., проф. Коцан І. Я., проф. Маліков М. В., проф. Середенко М. М., проф. Шафран Л. М., проф. Гітік І. М., проф. Фекета В. П., проф. Богдановська Н. В., проф. Неруш В. О., проф. Ена А. І., проф. Кальниш В. В., проф. Поляков О. І. та ін.

Часто на кафедрі фізіології, очолюваній М. К. Босим, визначні науковці проводили лекції для викладачів, аспірантів та студентів (рис. 4.).

Рис. 4. Академік Богач П. Г. читає лекцію в тодішньому Черкаському педінституті

На засіданнях кафедри традиційно затверджувалися плани роботи на поточне півріччя та рік, обговорювалася інформація про підготовку методичних розробок для лабораторних робіт з дисциплін, розглядалися і затверджувалися відкриті лекції співробітників кафедри, піднімалися питання підвищення наукового рівня роботи галузевої лабораторії, обговорювався рівень знань студентів факультетів фізвиховання та природничого, на яких читалися дисципліни [1].

За радянського періоду, багато уваги приділялося політичній грамотності колективу. І тодішня кафедра фізіології не була винятком. В 60-их роках частою практикою були об'єднані засідання кафедри фізіології людини з кафедрами основ марксизму-ленінізму, наукового комунізму. В засіданнях брали участь тодішній ректор ЧПІ доцент Тканко О. В., доцент Кузнецов С. М., доцент Глускін, товариш Тарасенков, професор Солдатов В. І. На засіданнях обговорювалися відкриті листи ЦККПРС до комуністів Радянського союзу, розходження думок комуністів СРСР в питаннях політики держави. Зокрема доцент Тканко О. В. підтримував генеральну лінію КПРС, спрямовану на мирне співіснування і відвернення війн в тодішню епоху [1].

Найбільш сталим та близьким було наукове співробітництво кафедри з Київським національним університетом ім. Т. Шевченка та Інститутом фізіології ім. О. О. Богомольця АН України, що триває майже 40 років. Разом із вченими цього наукового закладу, фахівцями вже сучасної кафедри розробляються (як і в кращих традиціях минулого), наукові проблеми з фізіології ВНД людини і тварин, фізіології кровообігу, електрофізіології.

Рис. 5. Професор Макаренко М. В.

Досить плідний внесок в наступний розвиток наукових досягнень кафедри було зроблено проф. Макаренко М. В. який, закінчив Черкаський державний педагогічний інститут в 1963 році (рис. 5). У подальшому відомий фізіолог, будиши провідним науковим співробітником відділу фізіології головного мозку Інституту фізіології ім. О. О. Богомольця, тісно співпрацював з кафедрою фізіології людини і тварин і був почесним професором Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького.

Під його керівництвом захищено більше 15-и дисертацій співробітників кафедри фізіології людини та тварин і нинішньої – анатомії, фізіології та фізичної реабілітації.

На кафедрі багато уваги приділялося (і зараз приділено) впровадженню нових методик в учбовий процес та наукові дослідження:

- проф. Босий М. К., проф. Давиденко І. М. – впровадження умовно-рефлекторних методик;
- проф. Попов Г. В., доц. Грищенко О. В. – гравітаційні дослідження;
- проф. Лизогуб В. С. – дослідження енергетичного метаболізму спортсменів (мет. проф. Душаніна С. О.);
- доц. Фуртатова С. В. – методика екстрипації вегетативних гангліїв;
- доц. Погрібний А. С. – вживлення електродів у мозок та відведення ЕЕГ потенціалу від гіпоталамусу;
- доц. Ілюха В. О. – методику дослідження електричної активності мозку з перетворенням та обробкою аналогових сигналів на ЕОМ;
- проф. Лизогуб В. С. та доц. Петренко Ю. О. розроблено, доц. Юхименко Л. І. та доц. Хоменко С. М. вдосконалено комп'ютерні програми нейродинамічних досліджень;
- доц. Погрібний А. С. – програму оцінки техніко-тактичних дій в ігрових видах спорту та легкої атлетиці;
- проф. Коваленко С. О. – програму реєстрації та аналізу показників серцево-судинної та дихальної систем;
- доц. Хоменко С. М., доц. Юхименко Л. І. – впроваджено в кафедральній лабораторії ЕЕГ-дослідження на людях;
- доц. Гречуха С. В., проф. Коваленко С. О. – застосували телеметричні GPS-системи у дослідження фізичної працездатності та серцево-судинної і дихальної систем у спорті.

Колектив кафедри наприкінці минулого та на початку нинішнього століття представлено на рис. 6-7.

Рис. 6. Колектив кафедри анатомії та фізіології людини і тварин на початку 2000-их рр. (перелік зліва направо): доц. Погрібний А. С., лаб. Лісова І. П., доц. Харченко Д. М., аспірантка Ілюха Л. М., доц. Ілюха В. О., ст. лаб. Придейна Л. Г., асистент Хоменко С. М., лаб. Новіцький О. О., доц. Коваленко С. О., викл. Вишневецький С. О., ст. лаб. Козлова Л. І., аспірантка Кудій Л. І., ст. лаб. Макарук Г. І., доц. Лизогуб В. С., доц. Коляденко Г. І., доц. Мартиненко М. Г., аспірантка Явник (Меньших) О. Е., асистент Юхименко Л. І.

Рис. 7. Колектив кафедри анатомії, фізіології та фізичної реабілітації у 2015 р. (перелік зліва направо): лаб. Завгородня В. А., ст. лаб. Кожемяко Т. В., лаб. Назаренко Т. П., лаб. Назаренко С. Ю., ст. лаб. Козлова Л. І, доц. Кудій Л. І., к.б.н. ст. викл. Соколенко С. В., доц. Ілюха Л. М., к.б.н. ст.викл. Светлова О. Д., к.пед.н. ст. викл. Бондаренко О. М., викл. Поперечний П. Г., к.б.н. ст. викл. Черненко Н. П., лаб. Велівченко Д. А., доц. Хоменко С. М., доц. Погрібний А. С., доц. Фуртатова С. В, доц. Юхименко Л. І., проф. Лизогуб В. С., доц. Сисоенко Н. В., к.б.н. ст. викл. Рибалко А. В.

Останнім часом, вже на сучасній кафедрі анатомії, фізіології та фізичної реабілітації (рис. 8), науковцями розроблялися дуже різнобічні наукові тематики:

- «Роль індивідуальних особливостей вищих відділів ЦНС у професійній орієнтації та профвідборі»;
- «Розробка та впровадження інноваційних здоров'я-розвиваючих технологій для учнів з вадами слуху, «Школа сприяння здоров'ю»;
- «Психофізіологічні стани спортсменів високої кваліфікації»;
- «Гігієнічне обґрунтування здоров'язберігаючих технологій в навчально-виховному процесі загальноосвітніх навчальних закладів».

Рис. 8. Колектив сучасної кафедри анатомії, фізіології та фізичної реабілітації (перелік зліва направо): доц. Светлова О. Д., викл. к.б.н. Завгородня В. А., ст. лаб. Вітько С. В., проф. Лизогуб В. С., доц. Ілюха Л. М., доц. Черненко Н. П., доц. Петренко Ю. О., лаб. Комірна Т. О., лаб. Велівченко Д. А., лаб. Давиденко Д. О., проф. Коваленко С. О., викл. к.б.н. Кожемяко Т. В., доц. Кудій Л. І., доц. Рибалко А. В., доц. Юхименко Л. І., доц. Хоменко С. М.

Численні дослідження фахівців кафедри анатомії, фізіології та фізичної реабілітації, які проводилися у різних галузях (фізіології, гігієни, педагогіки, фізичної культури і спорту) зумовили потребу у структуризації відділів роботи. Для цього було засновано Науково-дослідний інститут (НДІ) фізіології імені Михайла Босого. НДІ фізіології очолює учень Босого М. К., Богача П. Г., Довиденка І. М. та Макаренка М. В. – проф. В. С. Лизогуб (наказ проф. А. І. Кузьмінського № 29 від 11 лютого 2008 року «Про створення науково-дослідного інституту фізіології імені Михайла Босого Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького»). На час заснування в НДІ діяли 4 відділи, завідувачами яких були: чл.-кор. АПН Боєчко Ф. Ф., проф. Коваленко С. О., проф. Харченко Д. М. та доц. Сисоєнко Н. В. Ключовим лейтмотивом створення НДІ фізіології є вдосконалення організації та піднесення методичного забезпечення проведення фундаментальних і прикладних науково-дослідних робіт, підвищення рівня підготовки висококваліфікованих спеціалістів. На даний момент кадрове забезпечення НДІ фізіології імені Михайла Босого становлять 3 доктори наук, 27 кандидатів наук, 6 аспірантів (рис. 8).

Рис. 8. Структура сучасного НДІ фізіології імені Михайла Босого

Сучасні шість відділів НДІ фізіології імені Михайла Босого очолюють провідні спеціалісти в галузях: відділ біохімії – завідувач д.б.н, проф. чл.-кор. АПН Боєчко Ф. Ф.; відділ нейрофізіології – завідувач д.б.н, проф. Лизогуб В. С.; відділ фізіології кровообігу та дихання – завідувач д.б.н, проф. Коваленко С. О.; відділ фізіології розвитку – завідувач к.б.н, доц. Рибалко А. В.; відділ теорії фізичного виховання – завідувач к.н.зф.в.та с., доц. Фролова Л. Д.; відділ психофізіології – завідувач к.псих.н, доц. Чистовська Ю. Ю.

Висновок

Свою історію нинішня кафедра анатомії, фізіології та фізичної реабілітації розпочала у 1953 році на базі факультету фізичного виховання Черкаського педагогічного інституту. Засновником і першим завідувачем тодішньої кафедри фізіології людини і тварин був М. К. Босий. Величезна заслуга М. К. Босого полягала у формуванні Черкаської школи фізіологів. Він виховав достойну наукову зміну, частина з них стали відомими вченими: професор Попов Г. В., професор Давиденко І. М., професор Мінський І. Я., професор Лизогуб В. С., професор Басва О. В., професор Коваленко С. О., професор Харченко Д. М.

На кафедрі постійно значна увага приділялася науковій роботі колективу, який безперервно працював над підвищенням якості наукових досліджень, відбувалося фахове зростання працівників:

- з моменту заснування кафедри (з 1953 р. по 2021 р.) підготовлено і захищено 9 докторських та більше 50 – кандидатських дисертацій;
- разом з НАН України, АМН, МОН, МЗС, МОЗ проведено більше 20 наукових Всеукраїнських конференцій і симпозіумів;
- співробітники кафедри приймали участь у роботі фізіологічних з'їздів, які проводились у колишньому СНД (Санкт-Петербурзі, Москві, Єревані, Баку, Алма-Аті, Кишиніві);
- брали участь у роботі численних фізіологічних з'їздів в Україні (Запоріжжі, Дніпропетровську, Києві, Харкові, Донецьку, Львові, Вінниці, Одесі, Ялті);
- приймали участь у міжнародних конференціях у Відні, Флоренції, Токіо, Вашингтоні, Польщі;
- за останні роки фахівці кафедри були доповідачами / керівниками секцій:
  - Мілан (2009);
  - Софія, Одеса, Дніпропетровськ, Харків (2011);
  - Мюнхен, Запоріжжя, Луцьк, Київ (2012);
  - Москва, Одеса, Харків (2013);
  - Салоніки, Київ (2014);
  - Львів (2015);
  - Гомель, Київ, Київ-Красьонівка (2019);
  - Одеса, Луцьк (2021).

Перспективи подальших досліджень. У статті зазначені лише найбільш значимі історичні віхи наукових досягнень колективу кафедри фізіології людини і тварин (нині анатомії, фізіології та фізичної реабілітації) на протязі 1953-2021 рр. У подальшому планується здійснити більш детальний екскурс у проблематику кафедри в минулому сторіччі, порівняно з поточним.

Список використаної літератури

1. Державний архів Черкаської області (далі - ДАЧО). - Ф. 114. - Оп. 1, спр. 2.
2. ДАЧО. - Ф. Р-193. - Оп. 10, спр. 11.
3. ДАЧО. - Ф. 114.-Оп. 1, спр. 351
4. ДАЧО. - Ф. Р-193. - Оп. 10, спр. 351.
5. ДАЧО. - Ф. Р-630. - Оп. 1, спр. 3.
6. ДАЧО. - Ф. Р-193. - Оп. 1, спр. 49.
7. ДАЧО. - Ф. Р-193. - Оп. 8, спр. 547-548, 576, 621, 910.
8. Гайдар. Українці матимуть свій університет. Українська думка. 16 жовтня. 1941.
9. Гончаренко І. Педагогічна освіта на теренах генерального округу "Київ" райхскомісаріату "Україна" (1941-1944). Наукові виклади. 2011. № 2. С. 34-38.
10. Драч О. О. Передісторія Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (початок ХХ ст.). Черкаський національний університет: історія і сучасність. Матеріали конференції, присвяченої 85-річному ювілею ЧНУ ім. Б. Хмельницького. Черкаси. 2007.
11. Клименко Т. А. Історія Черкаського національного університету за документами Державного архіву Черкаської області. Черкаський національний університет: історія і сучасність. Матеріали конференції, присвяченої 85-річному ювілею ЧНУ ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2007.
12. Комарницький О. Б. Педагогічні навчальні заклади Черкащини у 20-30-х рр. ХХ ст: реорганізація та формування студентського складу. Наукові записки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. історичні науки. 2013. Т. 23. С. 416-424.
13. Культурно-окультуренство в Черкаській області. 1917-1980 гг. Сборник документов и материалов. Днепропетровск: Промінь, 1989. 272 с.
14. Ліквідація неписьменності на Черкащині в 20-30-х роках і необхідність відкриття Черкаського педтехнікуму. Місце та роль Черкаського педагогічного інституту у розвитку вітчизняної науки, освіти й культури. Тези доповідей ювілейної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю інституту (грудень 1991 року). Черкаси, 1991. С. 7-9.
15. Літопис Черкаської області: Документи свідчать (1954-2004 рр.). Збірник документів та матеріалів. Черкаси : Вид-во Сан, 2004. 360 С.

16. Масненко В. В. Створення і діяльність Черкаського педагогічного вузу в 20-х роках. Місце та роль Черкаського педагогічного інституту у розвитку вітчизняної науки, освіти й культури. Тези доповідей ювілейної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю інституту (грудень 1991 року). Черкаси, 1991. С. 5-7.
17. Масненко В. В. Черкаський педагогічний інститут період окупації 1941-1943 рр. Черкащина у контексті історії України. Матеріали Другої науково-практичної конференції Черкащини, присвяченої 60-річчю Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941- 1945 рр. Черкаси, 2005. С. 282-288.
18. Медалієва О.З. Розвиток студентської науки в Черкаському національному університеті. Черкаський національний університет: історія і сучасність. Матеріали конференції, присвяченої 85-річному ювілею ЧНУ ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2007.
19. Місце та роль Черкаського педагогічного інституту у розвитку вітчизняної науки, освіти й культури. Тези доповідей ювілейної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю інституту. Упор. І.І. Кукурудза, О.Г. Пережест. Черкаси, 1991. 164 с.
20. Ніколенко Д. Ф. Передісторія Черкаського педагогічного інституту. Місце та роль Черкаського педагогічного інституту у розвитку вітчизняної науки, освіти й культури. Тези доповідей ювілейної науково-практичної конференції, присвяченої 70-річчю інституту (грудень 1991 року). Черкаси, 1991. С. 3-5.
21. Так починався Черкаський національний... (на шляху до 100-річчя) : *Офіційний сайт Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*: веб-сайт. URL: <https://cdu.edu.ua/news/tak-pochynavsia-cherkaskyi-natsionalnyi-na-shliakhu-do-100-richchia.html>

References

1. State Archives of Cherkasy region (SAC)- F. 114. D. 1, C. 2.
2. SAC- F. -193. - D. 10, C. 11.
3. SAC- F. -114. - D. 1, C. 351.
4. SAC- F. -193. - D. 10, C. 351.
5. SAC- F. -630. - D. 1, C. 3.
6. SAC- F. -193. - D. 1, C. 49.
7. SAC- F. -193. - D. 8, C. 547-548, 576, 621, 910.
8. Haidar. (1941). Ukrainians will have their own university. *Ukrainian thought*. October 16. (In Ukr.)
9. Honcharenko, I. (2011). Pedagogical education on the territory of the General District "Kyiv" of the Reich Commissariat "Ukraine" (1941-1944). *Scientific lectures*. 1(2). 34-38. (In Ukr.)
10. Drach, O.O. (2007). Prehistory of Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky (early XX century). *Cherkasy National University: history and modernity. Proceedings of the conference dedicated to the 85th anniversary of ChNU. B. Khmelnytsky*. Cherkasy. (In Ukr.)
11. Klymenko, T.A. (2007). History of Cherkasy National University according to the documents of the State Archives of Cherkasy region. *Cherkasy National University: history and modernity. Proceedings of the conference dedicated to the 85th anniversary of ChNU. B. Khmelnytsky*. Cherkasy. (In Ukr.)
12. Komarnitsky, O.B. (2013). Pedagogical educational institutions of Cherkasy region in the 20-30s of the XX century: reorganization and formation of student body. *Scientific notes of Ivan Ogiienko Kamyanets-Podilsky National University. historical sciences*. 23. 416–424. (In Ukr.)
13. Cultural construction in the Cherkasy region. (1989). 1917-1980. *Collection of documents and materials*. Dnepropetrovsk: Promin, 272. (In Rus.)
14. Elimination of illiteracy in the Cherkasy region in the 20s and 30s and the need to open the Cherkasy Pedagogical College. The place and role of Cherkasy Pedagogical Institute in the development of national science, education and culture. (1991). *Abstracts of the anniversary scientific-practical conference dedicated to the 70th anniversary of the institute* (December 1991). Cherkasy, 7-9. (In Ukr.)
15. Chronicle of Cherkasy region: Documents testify (1954-2004). (2004). *Collection of documents and materials*. Cherkasy: San Publishing House. 360. (In Ukr.)
16. Masnenko, V.V. (1991). Establishment and activity of Cherkasy pedagogical university in the 20s. The place and role of Cherkasy Pedagogical Institute in the development of national science, education and culture. *Abstracts of the anniversary scientific-practical conference dedicated to the 70th anniversary of the institute* (December 1991). Cherkasy. 5-7. (In Ukr.)
17. Masnenko, V.V. (2005). Cherkasy Pedagogical Institute period of occupation 1941-1943 Cherkasy region in the context of the history of Ukraine. *Proceedings of the Second Scientific and Practical Conference of Cherkasy Region, Dedicated to the 60th Anniversary of the Victory in the Great Patriotic War of 1941-1945*. Cherkasy, 282-288. (In Ukr.)
18. Medalieva, O.Z. (2007). Development of student science at Cherkasy National University. *Cherkasy National University: history and modernity. Proceedings of the conference dedicated to the 85th anniversary of ChNU. B. Khmelnytsky*. Cherkasy. (In Ukr.)

19. The place and role of the Cherkasy Pedagogical Institute in the development of national science, education and culture. (1991). *Abstracts of the anniversary scientific-practical conference dedicated to the 70th anniversary of the institute*. Emphasis. I.I. Kukurudza, O.H. Perehrest. Cherkasy. 164.(In Ukr.)
20. Nikolenko, D.F. (1991). Prehistory of Cherkasy Pedagogical Institute. The place and role of Cherkasy Pedagogical Institute in the development of national science, education and culture. *Abstracts of the anniversary scientific-practical conference dedicated to the 70th anniversary of the institute* (December 1991). Cherkasy, 3-5.(In Ukr.).
21. Thus began the Cherkasy National (on the way to the 100th anniversary) : Official site of Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky : website. URL: <https://cdu.edu.ua/news/tak-pochynavsia-cherkaskyi-natsionalnyi-na-shliakhu-do-100-richchia.html>(In Ukr.)

V. S. Lysogub, O. D. Svetlova, N. P. Chernenko The role of the team of the anatomy, physiology and physical rehabilitation department in the formation of scientific worldview of Cherkasy national university named after Bohdan Hmelnytsky (to the 100th anniversary of the university)

The article presents the history of the Anatomy, Physiology and Physical Rehabilitation Department. History is presented from the founding of the department to the present. The research is based on a review of documentary materials of the State Archives of Cherkasy region for 1943-1986.

Key words: *Department of Physiology; scientists; educational; organizational and methodological work.*

Одержано редакцією   15.03.21
Прийнято до публікації   27.05.21